

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FONOLOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY-
TIPOLOGIK TAHLILI.

Unversitet of busines science

Raxmonberdiyeva Dilshoda O'ktamali qizi

Annotatsiya. *Ingliz va o'zbek tillari misolida fonologik birliklarning belgilaridan qiyosiy tipologiya doirasida tahlil qilish mumkin. Mazkur maqoloda ingliz va o'zbek tilining fonetik jihatdan qiyosiy tahlilini aniqlashga to'xtalib o'tamiz.*

Kalit so'zlar: *Tipologiya, fonetika, fonema, urg'u, unli fonema, qiyosiy taqqoslash.*

Abstract. *In the example of English and Uzbek languages, it is possible to analyze the signs of phonological units within the framework of comparative typology In this article, we will dwell on the phonetic comparative analysis of the English and Uzbek languages.*

Key words: *Typology, phonetics, phoneme, stress, vowel phoneme, comparative comparison.*

"Tipologiya" so'zi ikkita yunoncha morfemadan iborat: " *typos*" - "**tur**" va "*logos*" - "**so'z fan**" degan ma'noni anglatadi. *Tipologiya* - bu istisnosiz barcha fanlarga xos bo'lgan fan sohasi. Bu jihatdan ularning tipologik usuli bir fan sohasi bilan chegaralanib qolmaydi.

Qiyosiy tipologiya - umumiy lingvistik tipologiyasining bir bo'limi. Qiyosiy tipologiya tillarni taqqoslash bilan shug'ullanadi, ikki yoki undan ortiq aniq tillarning tizimlarini taqqoslaydi va umumiy tipologik qonunlarni yaratadi .

Qiyosiy tipologiyaning **maqsadi** - dunyo tillarining umumiy xususiyatlarini va tarkibiy xilma-xilliklarini tavsiflash va tushuntirishdir .

Ingliz tili bugungi kunda dunyo sahnasida o'ziga xos o'rniga ega bo'lgan tillardan biridir. Bugungi kunda ayniqsa ingliz tilini ko'plab mamlakatlarda o'rganish ommalshib bormoqda shu bilan birgalikda ushbu tilde ravon gapira olish, muloqot qilish ko'nikmalariga ega bo'lish ko'pchilik uchun asosiy maqsadga aylanmoqda. Sir emaski, malakali muloqot ko'nikmalarini egallash uchun juda ham nozik bo'lgan bir sohani sedan chiqarmaslik zarur, ya'ni ingliz tili fonetikasini. Ingliz tili fonetikasi Osiyo davlatlari tillaridan tubdan farq qilgani sababli, uning qonun-qoidalaridan xabardor bo'lish, ushbu tilda so'zlay olish qobiliyatimizni oshiradi. Ammo ingliz tilini o'rganuvchilari orasida yomontalaffuz, so'zlarni umuman noto'g'ri yoki chala talaffuz etish holatlari tez-tez kuzatilib turadi. Hamma gap shundaki ingliz tili hamda o'zbek tilidagi nutq tovushlari hamda fonemalar shu qadar rang-barangki, ular o'rtasidagi farqni yaxshi anglamasdan ravon muloqot yuritish amri-maholdir.

Tilshunoslikda fonetik tillar tushunchasi mavjud bo'lib, fonetik tuzilishga ega bo'lgan tillarda biron-bir so'zni yozma shakliga nigoh tashlaysiz hamda uni to'g'ri talaffuz eta olasiz. Yoki fonetik tilda eshitgan so'zingizni behato yoza olasiz. Bu kabi tillarda tovush hamda yozuvda to'g'ridan-to'g'ri munosabat mavjud. Ammo fonetik bo'lmagan tillarda eshitgan so'zingizni to'g'ri yozolmaysiz, yoki aksincha yozma shakldagi so'zni to'g'i talaffuz eta

olmasligingiz ehtimoli bor. Bunday tillar fonetik bo'lmagan tillar deb ataladi. Ingliz tili ham fonetik bo'lmagan tillarga kiradi.

Ingliz tilining o'ziga hos xususiyati bu tildagi mavjud harflar soniga mos kelmaydigan ko'plab fonemalar sonidir. Bu shuni anglatadiki, bir harf o'zi yaqinida turgan harflarga qarab turlicha fonemalarga aylana oladi. O'zbek va ingliz tillari fonetikasini bir-biriga qiyoslar ekanmiz, fonemalar farqidagi katta tafovut haqida so'z ochmay iloji yo'q.

Ingliz va o'zbek tilidagi undosh fonemalarning qiyosiy jadvali ularning artikulyatsion hamda akustik xususiyatlari ustiga qurilgan. Ushbu ikki tilning konsonantizm sistemasi ham o'rtasida farqlar juda ham ko'p. Ingliz tili fonetika tizimi 24 ta fonemadan iborat bo'lib, ular o'z ichiga quyidagilarni oladi: /p/, /b/, /s/, /t/, /k/, /g/, /n/, /ŋ/, /l/, /m/, /h/, /v/, /d/, /z/, /tʃ/, /dʒ/, /ð/, /θ/, /r/, /w/, /j/, /f/.

O'zbek tili undosh fonemalari esa 23 ta bo'lib, o'z ichiga quyidagi fonemalarni oladi: /p/, /b/, /f/, /v/, /s/, /z/, /t/, /d/, /sh/, /j/, /k/, /g/, /kh/, /gʻ/, /q/, /h/, /n/, /l/, /m/, /ng/, /y/, /r/, /ch/.

Ingliz adabiy tili vokalizm sistemasi murakkab tuzilgan bo'lib, urg'uli holatda 19 ta fonemani, urg'usiz holatda esa 20 ta fonemani o'ziga oladi. Unli fonemalarning urg'uli va urg'usiz fonemalarga ajralishi sababli ingliz tili fonetikasida urg'uli vokalizm va urg'usiz vokalizm kabi kategoriyalarga farqlanadi. O'zbek tilida esa bu holat birmuncha soddaro bo'lib, unli fonemalar faqat monoftonglardan iborat 6 ta fonemadan iborat holos. O'zbek tilida urg'uning unli fonemalarga ta'siri ingliz tiliga solishtirganda anchagina kamligi tufayli urg'u unli fonemalar soni hamda sifatiga unchalik ta'sir ko'rsatmaydi. Shu sababli ham unli fonemalarni urg'uli vokalizm hamda urg'usiz vokalizm kabi kichik bo'limlarga bo'lishga hojat yo'q.

Ovoz hosil qilishning umumiy tamoyillari tilning harakatiga, labning holatiga, miqdor xususiyatlariga qarab belgilanadi uzun-qisqa va tarqatish.

1) Tilning gorizontaal harakatiga ko'ra, unlilar old, aralash va orqa tovushlarga bo'linadi. Unli tovushlarni qiyosiy tipologik tasniflashda tilning asosiy qismining joylashuvi asosida unlilarning besh guruhi ajratish mumkin: a) old - /i:/, /e/, /æ /; b) oldingi orqaga tortilgan - III; v) aralash - /z:/, /i/; d) orqaga ilg'or - /i/, /l/; e) orqaga - /i:/, /o/, /o:/, /a:/.

2) Tilning vertikal harakatiga ko'ra (yoki tilning ko'tarilgan qismining balandligi) unlilar quyidagilarga bo'linadi: a) yaqin yoki baland - /i:/, hi, /i/, l'i:l; b) o'rta ochiq yoki o'rta - /e/, /l/, /e:/ h i; s) ochiq yoki past - /j/, /o/, /o:/, /a:/. Tilning bu balandliklarining har biri ikkita o'zgarishga ega: tor va keng. Unli tovushlarni tasniflashning bu tamoyillari juda ikki yoki undan ortiq tillarning unlilar tizimini qiyosiy-tipologik o'rganishda, shuningdek, ko'p tilli tillarda muhim ahamiyatga ega. unlilar.

3) lablar orniga ko'ra unlilar bo'lishi mumkin yumaloq va dumaloq. Dumaloq unlilar ikki xil: a) biroz yumaloq - h i, /i/ va b) yaqindan yumaloq - /o:/, /i:/; U yerda dumaloqlanmagan unlilar ham ikki xil: a) ning neytral pozitsiyasi lablar - /l/, /e:/, III va b) lablarning yoyilgan holati - /a:/, /ee/. O'zbek hamda ingliz tilidagi unli fonemalar og'iz ishtirokiga ko'ra shakllantirilishiga qarab tasniflanadi. Ikkala qiyoslanayotgan tillarda burundan hosil bo'ladigan unli tovushlar mavjud emas.

O'zbek hamda ingliz tilidagi unli fonemalar og'iz ishtirokiga ko'ra shakllantirilishiga qarab tasniflanadi. Ikkala qiyoslanayotgan tillarda burundan hosil bo'ladigan unli tovushlar mavjud emas.

Agar ingliz hamda o'zbek unli tovushlari hosil bo'lish jarayonini rentgen apparati yordamida kuzatsak, ular hosil bo'lishidagi til va lablarning joylashgan o'rnidagi farq yaqqol ko'zga tashlanadi. Har ikki tilda ham mavjud bo'lgan /i/, /e/, /a/, /o/, /u/, /ə/ unli fonemalarning hosil bo'lish jarayonidagi akustik xususiyatlari qiyoslanganida yanada yaxshiroq natijalarga erishish mumkin. Misol uchun, ingliz tilidagi /o/ unlisiga o'zbek tilidagi /o/ unlisi, ingliz tilidagi /æ/, /ʌ/, /ɑ/ fonemalariga o'zbek tilidagi /a/ fonemasi ayni mos keladi. Bu turdagi qiyosiy taqqoslashlar o'zbek hamda ingliz tillaridagi fonemalar o'rtasidagi bog'liqlarni akustik, artikulyatsion tomondan o'rganishlar chog'ida yanada osonlashtirib beradi.

Umuman, gapdagi komponentlarni sintaksemalarga ajratib tahlil qilish har bir elementni u yoki bu o'rinda sintaktik qatlamda semantik maydonini topishdir. Masalan, bir element har ikkala tillarda ham turlicha komponentli gaplarda turli o'rinlarda kelib, har xil semantik maydonga ega bo'lishi mumkin. Ingliz tilidagi a pen va o'zbek tilidagi ruchka so'zini olsak, quyidagi gaplarda yuqorida aytilgan fikrning guvohi bo'lishimiz mumkin: 1. I buy a pen. 1. Men ruchka sotib olaman. 2. A pen writes. 2. Ruchka yozadi. 3. I write with a pen. 3. Men ruchka bilan yozaman. Agarda pen, ruchka so'zlarining leksik ma'nosidan kelib chiqadigan bo'lsak, bu so'zlar predmetni ifoda etadi, ammo sintaktik qatlamda har xil semantik maydonga ega bo'ladi. Birinchi gapda a pen, ruchka so'zlari kategorial belgilardan substansiallikka ega bo'lib, nokategorial belgilardan esa obyektlik, ikkinchi gapda agenslik (harakat ijrochisi) belgisini oladi. Uchinchi gapda esa substansiallik belgisidan tashqari with a pen, ruchka bilan so'zlari instrumentallik belgisiga ega bo'ladi. Bu gaplarning sintaksem modellari quyidagichadir: Ingliz tilida: O'zbek tilida: (1) Sb Ag . Pr Ac . Sb Ob; (1) Sb Ag . Sb Ob . Pr Ac; (2) Sb Ag . Pr Ac; (2) Sb Ag . Pr Ac; (3) Sb Ag . Pr Ac . Sb Ins; (3) Sb Ag . Sb Ins . Pr Ac; Ko'rinib turibdiki, pen, ruchka so'zlari sintaktik qatlamda har ikkala tillardagi gaplarda kategorial belgilardan substansiallikka ega bo'lsa, nokategorial, differensial sintaktik-semantik belgilardan turli o'rinlarda turlicha, ya'ni obyektlik, agenslik, instrumentlik belgilariga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1 . Abduazizov.A. English Theoretical Course. Toshkent
- 2 . Baskakov.N.A., Sodiqov.A.S., Abduazizov.A.A. Umumiy tilshunoslik.-O'qituvchi1979.
- 3 . Abduazizov.A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish.-T. Sharq,NMAK 2010
4. Адмони В.Г. Структурно-смысловая ядро предложения // Члены предложения в языках различных типов. - Л.: Наука, 1972. - С. 3-17.
5. A Teacher Of Bukhara State University, Uzbekistan; Uktamovna, Khusenova Mekhriniso (2023-06-01). „COMPARATIVE TYPOLOGY OF THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES“. International Journal Of Literature And Languages. 03-jild, № 06. 44-48-bet. doi:10.37547/ijll/Volume03Issue06-08.